

en Tonny Krijnen

DE MORAAI VAN TELEVISIE. Een empirisch onderzoek naar de lessen van een populair medium¹

Familie, buurt, club en kerk ondersteunen traditiegetrouw mensen in hun morele overwegingen. Deze gemeenschapsbanden zijn echter aan erosie onderhevig.

Inleiding

Omdat waarden en normen niet zichzelf in stand houden, maakt onze regering zich al geruime tijd zorgen over de morele ‘herbronning’ van Nederland (Balkenende, 2002, 2004). Waar zijn de inspirerende rolmodellen waar mensen zich aan kunnen spiegelen (Etzioni, 1996)? Waar kun je mensen ontmoeten ‘voor wie engagement en verantwoordelijkheid geen “last”, maar “lust” zijn’ (Reinders, 2003, p. 107)? In dit artikel onderzoeken we de waarde van televisie voor onze morele verbeeldingskracht. Anders dan veelal wordt aangenomen, suggereren wij dat juist de entertainmentlogica van televisie verantwoordelijk is voor het in potentie verbreden en verdiepen van ons morele voorstellingsvermogen.

Kan televisie ons mores leren?

Onder media- en communicatiewetenschappers spreekt het bijna vanzelf dat televisie evenals het gezin, het onderwijs of de werkplek morele oriëntaties aanreikt (Costera Meijer & Van Dijk, 2001; Gripsrud, 1999, 2002; Hartley, 1999; Hijmans, 2000; Signorielli & Bacue, 1999).

‘The world of television tells us about life, people, places, striving, power, fate and family life. It presents the good and the bad, the happy and sad, the powerful and the weak, and lets us know who or what is a success or a failure.’ (Signorielli & Morgan, 2001, p. 335)

Filosofen en sociologen zijn echter sceptisch over de morele betekenis van televisie. Sommigen vragen zich af of tv überhaupt aan mensen een moreel houvast kan bieden (Bauman, 1993; Bourdieu, 1998). Reduceert het medium niet alle ethische vragen tot esthetische properties? Volgens Bellah, Madsen, Sullivan, Swindler en Tipton (1986) brengen populaire tv-pro-

De auteurs zijn verbonden aan de Amsterdam School of Cultural Analysis van de Universiteit van Amsterdam. Correspondentie aan de eerste auteur: Turfdraagsterpad 9, 1012 XT Amsterdam.
E-mail: i.costera.meijer@uva.nl.

gramma's als soap opera's en komedies de vraag naar het 'goede leven' terug tot een vraagstuk van materiële ambitie. Bovendien zou de noodzaak tot hoge kijkcijfers ook binnen de publieke omroep aanleiding geven tot steeds meer sensatietelevisie (Blommaert, Corijn, Holthof & Lesage, 2004). 'One sensation being as good as another, there is the implication that nothing makes any difference' (Bellah e.a., 1986, p. 280). Is de sceptis ten opzichte van de morele waarde van televisie terecht, of hebben de programma's de kijker iets te bieden?

In een christelijk geïnspireerde, filosofische traditie waarbinnen populariteit en moraliteit elkaar lijken uit te sluiten, krijgt televisie ook binnen het Nederlandse 'debat over normen en waarden' een marginale plaats toebedeeld. En als dat al gebeurt, zoals in de rapporten *Waarden, normen en de last van het gedrag* (WRR, 2003) of *Medialogica* (RMO, 2003), is de hoop steevast gevestigd op de serieuze journalistiek, terwijl er toch zoveel andere genres zijn die ons mores leren (Hartley, 1999).

Volgens de sceptici is de moraliserende rol van televisie beperkt. Ze wijten dit aan de entertainmentlogica van televisie (Hawkins, 2001). Om de kijker te boeien, ontbreekt volgens deze logica ook in journalistieke programma's de aandacht voor het gewone en normale en dus voor de 'burgers die zich aan de norm houden', terwijl 'die ene burger die de norm overschrijdt nadrukkelijk gefilmd wordt' (Van den Brink, 2004, p. 81). Een onderhoudende programmering zou bovendien aandacht voor serieuze zaken uitsluiten (Bourdieu, 1998).

'Door zo te functioneren maken de moderne media de ontplooiing van een publieke moraal onmogelijk. Een dergelijke moraal vooronderstelt immers dat men een beeld van het normale heeft (terwijl televisie de abnormaliteit belicht), dat er een zekere morele ernst is (terwijl televisie smakelijk wil zijn), en dat men de publieke zaak ter harte neemt (terwijl televisie vooral private doelen dient).' (Van den Brink, 2004, p. 81)

Het idee dat televisie ons geen mores kan leren, is gebaseerd op vier – problematische – aannames. De eerste vooronderstelling is dat het voor de constructie van een publieke moraal noodzakelijk is dat de norm zelf gestalte krijgt en niet uitsluitend de uitzondering. De eeuwenoude katholieke biechtpraktijk en het strafrechtstelsel laten echter zien dat aan deze stelling valt te tornen. Het installeren van de norm en van een conceptie van het normale geschiedt hier via het benoemen en bekennen van de afwijking (Foucault, 1975, 1984). Het enkele feit dat televisie vooral de uitzondering belicht (of dit nu waar is of niet doet er voor de argumentatie niet toe) lijkt op zichzelf beschouwd dan ook niet destructief voor een publieke moraal. Pas als televisie 'slecht' uitzonderlijk gedrag of 'slechte' uitzonderlijke opvattingen zou goedpraten of aanbevelen, zou een 'goede' publieke moraal eronder kunnen lijden.

Ook een tweede aanname – dat de vanzelfsprekende nadruk op amusement bij tv normativiteit zou uitsluiten – is discutabel. In de Verenigde Staten, waar commercialiteit en amusement het aanzien van televisie bepalen, is men al lange tijd beducht voor de mogelijk demoraliserende werking van televisie. Bezorgdheid over de gestage afname van het percentage traditionele televisiegezinnen en de even gestage toename van hoofdrollen voor homoseksuelen, eenoudergezinnen en vrijgevochten dames vormde de afgelopen 25 jaar aan-

leiding voor een groot aantal Amerikaanse studies. Costera Meijer en Van Vossen (2005) vonden bij het analyseren van deze onderzoeken naar de verbeelding van televisierelaties echter *geen enkele* studie die uiteindelijk ook *concludeerde* dat televisie een slecht voorbeeld vormde. Ongeacht de centrale gezinsstructuur (kerngezin, eenoudergezin, vriendenstel, kinderloos koppel, enz.) werden traditionele gezinswaarden in televisieseries gepresenteerd als goed en wenselijk. Zelfs als we ervan uitgaan dat deze onderzoeken niet representatief zijn voor alle amuserende genres (de nadruk lag vaak op licht drama), mag niet op voorhand worden geconcludeerd dat alle amuserende televisie amoreel of zelfs immoreel zou zijn.

In de derde plaats gaat de automatische tegenoverstelling van de private doeleinden van televisie en het nastreven van 'de publieke zaak' niet op. Televisie als medium omvat het uitzenden van verschillende genres, waarvan in ieder geval de democratische betekenis van één genre – nieuws, ongeacht de publieke of private organisatie ervan – onbetwist is (Blumler & Gurevich, 1995). Of een genre de publieke zaak dient – bijvoorbeeld door uit te nodigen tot deelname aan het publieke debat – blijkt bovendien geen gegeven (Fiske, 1992; Hartley, 1999; Murdock, 1999). Ook via minder voor de hand liggende genres als soap opera's, politseries en zelfs videoclips blijken kijkers zinvolle maatschappelijke en morele inzichten op te doen (Buckingham, 2000; Costera Meijer & De Bruin, 2003; Hermes, 1998, 2005).

Ook de vierde suggestie dat het serieus nemen van kijkcijfers maatschappelijk engagement uitsluit en daarmee oneigenlijk zou zijn voor publieke omroepen, valt te pareren. Als de publieke omroep haar maatschappelijke functie (alle in Nederland wonende kijkers informeren over en betrekken bij een democratische cultuur) wil waarmaken, dan vormen kijkcijfers een onmisbaar element. Al was het maar om vast te stellen of de omroepen deze functie wel voor iedereen vervullen.

Hebben filosofen als Coolen (1997, 2001) of Rorty (1989) dan gelijk als zij wijzen op de mogelijkheden die televisie kijkers biedt om hun doen en laten in perspectief te plaatsen? Hawkins (2001) liet zien hoe nieuwe formats en formules variërend van life style programma's tot docu-soaps in toenemende mate de termen van zowel onze ethische ervaring als ons ethisch handelen bepalen. Televisie leert de kijker milieuvriendelijk tuinieren; de betekenis van een met liefde bereide maaltijd; en hoe al dan niet met list en bedrog een verblijf op een eenzaam tropisch eiland te overleven. Televisie leert niet ondanks, maar dankzij haar entertainment logica de kijker mores. Ethiek is zelf entertainment geworden.

'Growing amounts of television programming now involve examinations of ways to live; information about the care and management of the self, explorations of the tensions between collective versus self-interest, audience participation in quests for the truth of the self.' (Hawkins, 2001, p. 412)

De hausse op televisie in lifestyleprogramma's en infotainment illustreert hoe televisie als een discursieve praktijk zich toespitst op het vraagstuk van ethiek als zelfpraktijk of zelftechnologie (Foucault, 1995). Naast onderwijs, kerk, buurt en gezin spoort televisie mensen aan om te reflecteren op hun dagelijks leven en constitueert het hen als sociale en morele subjecten. Ons

vraagstuk is dus niet of televisie de kijker mores kan leren, maar welke mores via dit medium aan bod komen. Hoe prikkelt televisie onze morele verbeeldingskracht? In zijn befaamde boek *The company we keep: An ethics offfiction* vergelijkt Booth (1988) de ethische betekenis van populaire cultuuruitingen als televisieprogramma's met het gezelschap van vrienden.

'Some of them offer a lot of whatever they are good at; others offer precious gems though few. Some dominate the conversation, or try to, while others offer to play an equal role, and yet others ask us to dominate. Some open themselves to a bold and potentially healing intimacy, revealing our own depths or depths we never dreamed of, while others politely preserve our illusions, applying the "cosmetics" that all "as if" philosophies say life by its very nature requires. (...) Some wake us up or scare us off by the intensity and pace of their offering, while others are satisfied with a steady or slack pace that may console or bore us. (...) And finally, some offer us only one kind of pleasure or profit while others range over many of life's values.' (Booth, 1988, p. 180)

Gezien de 3 uur en 14,6 minuten per dag die we in 2005 gemiddeld genomen voor de buis doorbrachten, verkiest de Nederlander kennelijk massaal het gezelschap van televisie boven het lezen van een boek, een bezoekje aan de bioscoop, bureu, familie of vrienden en boven dat van instituties als kerk, buurthuis of vereniging (SKO, 2006). Wat betekent dit?

Volgens Johnson (1993) hangt ons moreel begrip van situaties voor een groot deel af van de beelden, de metaforen, de verhalen en de kaders waarin deze aan ons worden aangereikt. Door moreel redeneren vooral op te vatten als een verbeeldingsactiviteit, biedt Johnson een extra argument voor ons uitgangspunt dat (juist) een visueel medium als televisie een cruciale rol vervult in de morele socialisatie van mensen, dat wil zeggen voor de manier waarop de samenleving leert om ethisch handelen en moraal te verwoorden en te ervaren. Hawkins (2001, p. 412) wijst bovendien op het toenemende aantal programma's dat ook heel letterlijk onze manier van leven onder de loep neemt:

'Beyond the phenomenal rise of "infotainment" there is the emergence of a whole range of new formats, from docusoaps to reality TV to tabloid talk, where everyday ethical dilemmas are very often the source of conflict and content.'

Onderzoeksvragen

In dit artikel doen we verslag van het eerste deel van het onderzoek naar de moraal van televisie.² We beantwoorden achtereenvolgens de volgende vragen. Welke morele thema's stelt televisie aan de orde? Bestaat in dat opzicht verschil tussen fictie en non-fictie? Ons tweede vraagstuk betreft de verpakking van de televisiemorale. Daarbij doelen we niet op de formats of formules van de programma's, maar op de *morele stijlen* waarin de televisievraagstukken worden verwoord. Ten slotte waren we benieuwd of televisie een morele subjectpositie zou voorbehouden aan bepaalde mensen of instanties. In hoeverre maken sekse, seksualiteit, leeftijd en kleur verschil uit?

Dit artikel is gebaseerd op een narratieve analyse van één week primetime-televisie (uitgezonden in mei 2003). Omdat teksten geen eenduidig moreel regi-

me opleggen aan mensen, gaan we niet in op de vraag wat 'kijkers' in moreel opzicht *doen* met televisie (Barker, 1999). Het gaat ons in dit artikel om het regime en de moraal van televisie zelf, niet om de daadwerkelijke impact ervan op de kijkers. Die vraag komt in een volgend project aan de orde.

Onderzoeksmethode: narratieve analyse

Startpunt van onze analyse is de verhaalstructuur van televisieprogramma's.³ Dat heeft zowel een inhoudelijke als een analytische reden. Inhoudelijk gezien vormt het verhaal de basis van onze betekenisproductie en zingeving. Verhalen zijn immers bedoeld om greep te krijgen op de willekeur en toevaligheid van het dagelijks leven (Boenink, 2000; Nussbaum, 1995). Johnson (1993) gaat nog een stap verder: 'Narrative is not just an explanatory device, but is actually constitutive of the way we experience things' (p. 11). In analytisch opzicht maakt een nadruk op de narratieve structuur van een verhaal het mogelijk om verschillende genres te vergelijken. In principe kent elk verhaal, of het nu een nieuws item is, een spelletjesprogramma of een soap opera, een vergelijkbare structuur die bestaat uit drie fasen: evenwicht, verstoring en afronding (Thwaites, Davis & Mules, 2002). Het verhaal begint met een situatie die in balans is. Vervolgens wordt deze balans verstoord door een bepaalde gebeurtenis. Uiteindelijk wordt de orde hersteld en keert de rust terug in de stabiele eindsituatie. Daarmee wordt het verhaal afgerond. Als een verhaallijn op een zodanige manier eindigt dat het de opgeroepen verwachtingen vervult en de gestelde vragen beantwoordt, spreken wij van een afgeronde verhaallijn (Abbott, 2002, p. 188). In dit onderzoek beperken we ons tot afgeronde verhaallijnen die tijdens piekuren op televisie verschenen. De kracht is dat juist in de afronding van een verhaal de morele 'les' het duidelijkst naar voren komt en het meest overtuigend is. (Thwaites e.a., 2002). Overigens betekent dit niet dat de les zelf altijd eenduidig is. Het is heel wel mogelijk dat een verhaallijn eindigt met een dilemma, een ambivalente morele boodschap of vraag.

Het probleem dat nieuwsverhalen net als soap opera's doorlopende verhaallijnen bevatten die zich over meerdere items, afleveringen of dagen kunnen uitstrekken, losten we op door ons niet te beperken tot verhaallijnen die binnen één uitzending werden afgerond, maar alle verhaallijnen in de analyse op te nemen die in de onderzochte *week* werden afgerond.⁴ Van de 80 uur en 4 minuten primetime-programmering bleek 52 uur en 22 minuten daadwerkelijk op een morele wijze te worden afgerond. Van deze 52 uur en 22 minuten bestond 22,6 uur uit fictie en 29,7 uur uit non-fictie. Onder non-fictie verstaan we in navolging van Creeber (2001) nieuws, actualiteiten, docudrama, praatprogramma's, spelletjes, documentaires, sport, candid camera, lifestyleprogramma's en muziekprogramma's. Onder fictie verstaan we soap opera, komedie, drama, satire, en film.⁵ Zie bijlage 1 en noot 4 voor een beschrijving van onze werkwijze.

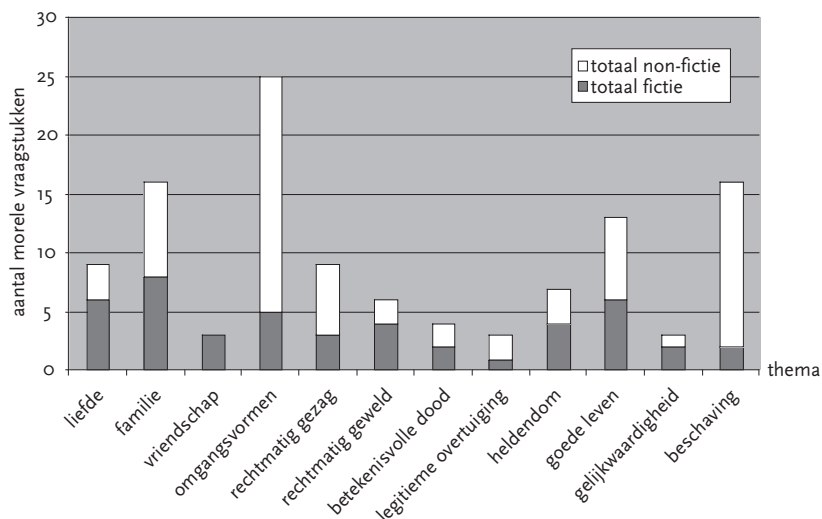
Resultaten

De morele breedte van televisie

Het meeste onderzoek naar de morele betekenis van televisie legt de nadruk op televisiefictie (o.a. Coolen, 1997, 2001; Fudge Albada, 2000; Selnow, 1986, 1990). Achtergrond vormt, zoals Nussbaum (1995, 1997),

Rorty (1989) en Bogdan, Cunningham en Davis (2000) veronderstellen, het rijkere karakter van fictie boven non-fictie. In figuur 1 laten we zien dat primetime-televisie in Nederland plaats bood aan een breed scala van morele vraagstukken: liefde, familie, gezag, geweld, vriendschap, dood, overtuiging, heldendom, omgangsvormen, 'het goede leven', 'fairness' en beschaving. Misschien is het voorbarig om ervan uit te gaan dat het ene genre in moreel opzicht belangrijker zou zijn dan het andere, omdat de thema's zich op één na in beide genres manifesteerden. Ook hun 'zeggingskracht' bleek vergelijkbaar. Zo was de 'morele breedte' van het fictiegenre drama (aandacht voor 11 verschillende morele thema's) weliswaar bijna twee keer zo groot als van het non-fictieve genre nieuws (6), maar de morele *dichtheid* van nieuws (11,1 morele redeneringen per uur) was veel hoger dan dat van drama (6,5 morele redeneringen per uur); zie bijlage 2. Het non-fictieve genre van de documentaire spande zelfs de kroon met gemiddeld 15 morele redeneringen per uur. De aandacht ervoor is echter niet evenredig verdeeld over de verschillende thema's.

Figuur 1
Morele breedte
op primetime-televisie

Ons televisieaanbod laat een voorkeur zien voor 'sociaal-culturele' thema's. Omgangsvormen werden 25 keer in morele termen besproken, familie 16 keer en beschaving 17 keer. Gezien het aanbod aan soap opera's, comedy's en dramaseries als *Schiet mij maar lek*, *Friends*, *Frasier*, *Buffy* of *Sex and the City* hadden we verwacht dat vriendschap een belangrijk moreel tv-thema zou zijn. De morele vraag 'Wat telt als goede vriendschap?' (Booth, 1988) kwam echter veel minder aan bod dan de kwestie 'Wanneer is liefde goed?' (Bachen & Illouz, 1996). Dat gold ook voor morele vraagstukken als 'Wat maakt iemand tot held?' (Gerbner, 1969) en 'Onder welke voorwaarden is geweld gerechtvaardigd?' (Gerbner, 1988), of 'Welke omstandigheden maken het overlijden van iemand moreel zinvol?' (Held, 1993). Deze thema's kwamen weliswaar voor in prime time, maar veel minder vaak dan de thema's 'Wat telt als een goede familie?' (Strom Larson, 1993), goede omgangsvormen (Nussbaum, 1995; Selnow, 1990) of een verantwoorde-lijke democratie (Bovens & Hemerijck, 1996; Dahlgren, 1995; Poole, 1991;

Rachels, 2003; Vardy & Grosch, 1999). Deze drie thema's bestreken samen 51,8% van het morele landschap van televisie.

Opvallend was de afwezigheid van seksualiteit als *moreel* thema. Seks kwam weliswaar vaak voor op televisie, maar het onderwerp werd niet in morele termen behandeld. Een voorbeeld is de verhaallijn over Charlie, een vrouwelijke hoofdpersoon uit de soap opera *Goede Tijden, Slechte Tijden*. Als zij besluit de verliefdheid van haar beste vriendin, Isabella, te beantwoorden, is dit de gewoonste zaak van de wereld en geen morele kwestie. Misschien verklaarde de afwezigheid van een moreel vocabulaire over seksualiteit waarom 'eer' – een verwant moreel thema – evenmin aan de orde kwam (Shklar, 1984). Ook andere thema's met potentiële raakvlakken met een niet-westerse moraal kwamen er bekaaid vanaf. Hoewel de islam een populair gesprekstema vormde, werd er over de islam vooral in culturele termen (moslims als etnische groep) en slechts twee keer in termen van rechtmatige overtuiging gesproken. Ondanks de christelijk-verzuilde achtergrond van ons televisiebestel lijkt primetime-televisie de kijker die op zoek is naar inspiratiebronnen op levensbeschouwelijk gebied, weinig te bieden te hebben.

Televisie en aandacht voor publieke moraal sluiten elkaar niet uit. Wel blijkt het medium met sommige vraagstukken – gezinswaarden, onderlinge omgangsvormen en internationale verhoudingen – beter uit de voeten te kunnen dan met vraagstukken die verder verwijderd liggen van een westerse, 'postmoderne' of laat-moderne thematiek (Giddens, 1992).

De morele diepgang van televisie

Dat televisie dan relatief veel aandacht besteed aan het morele vraagstuk van maatschappelijke samenhang, garandeert natuurlijk nog geen 'diepgang'. Onder 'morele diepgang' verstaan we het aantal verschillende redeneringen dat de opmaat vormt voor een moreel vraagstuk. Biedt televisie relatief eenduidige boodschappen of krijgt de kijker de gelegenheid zich te oriënteren op een verscheidenheid aan thematische uitwerkingen? Omdat bij andere thema's gezien hun beperkte omvang het toeval een te grote rol zou spelen, beperken we ons in onze analyse van diepgang tot de drie hoofdthema's van televisie: familie, omgangsvormen en beschaving. Hoe prikkelt televisie onze verbeeldingskracht op dit gebied?

Het gezinsethos – De 'regel' dat familie belangrijker en bepalender is voor je leven dan vrijwel alle andere relaties vormt het uitgangspunt van de meeste morele vragen of stellingen over familie. Inhoudelijk gezien spitsen de zestien verschillende verhaallijnen zich toe op de ouder-kindrelatie en dan vooral gezien vanuit het perspectief van de ouder. Hoewel kinderen zelf regelmatig aanwezig zijn, dichten primetime-televisieverhalen ze geen moreel gezag toe. Kinderen ontberen een morele subjectpositie. Dat betekent dat ze wel normen kunnen overtreden en daarvoor gestraft kunnen worden, maar niet zelf anderen tot de orde kunnen roepen. Zelfs de verontwaardiging van de volwassen dochter in de reality soap *Patty's Posse* wordt in moreel opzicht niet serieus genomen.

Het naar westerse middleclassmaatstaven gemodelleerde kerngezin krijgt op televisie het morele primaat. Dat blijkt enerzijds uit het niet serieus nemen van andere relaties dan die tussen ouders en kinderen. Als het gaat

om het aanleren van normen en waarden zijn grootouders, tantes, ooms, broers en zussen van geringe morele betekenis en wordt de rol van de buurt, de kerk en de school vrijwel geheel buiten beschouwing gelaten.⁶ Anderzijds blijkt het morele primaat van het kerngezin uit de aard van het ethos. Volgens het gezinsethos mogen ouders hun kinderen nooit afvallen, ook niet als de kinderen zich afschuwelijk gedragen. De kwaliteit van hun ouderschap staat bovendien ter discussie als ze geen blijk geven van alwetendheid ten opzichte van hun kinderen. Paradox in het gezinsethos is dat hoewel het kind enerzijds voor de ouder het centrum van de wereld hoort te zijn (bloedband gaat boven alles, totale opoffering van ouders), de televisieverhalen geneigd zijn dit verhaal te vertellen door in beeld te brengen wat er gebeurt als ouders dat *niet* doen. De gevolgen van 'ouderlijk' gedrag zijn dramatisch: kinderen sterven als de moeder niet goed oplet (*Medical Detectives*); ze worden erg ongelukkig als vaders hun gezin in de steek laten (*Spoorloos, Birth Stories, Everwood, Moesha, Diagnosis Murder, Stuart Little*). Falend ouderschap blijkt ook uit drugsgebruik of werkloosheid (*Birth Stories*) of onaardigheid tegenover hun kinderen (*Patty's Posse, Friends*). Goed ouderschap verschijnt op televisie als een kernidentiteit voor volwassenen. Houd je je als ouder niet aan de gezinsmores, dan faal je niet alleen als ouder, maar ook als mens.

Het beschavingsethos – Het onderwerp beschaving is even populair als het onderwerp familie. In één week kwamen tijdens piekuren zestien keer de kenmerken van een vreedzame democratische samenleving aan de orde. Hoe moet de democratie als politiek systeem fungeren? Hoe kan een samenleving vrijheidsrechten waarborgen? Centraal staan de democratische deugden die nastrevenswaardig zijn voor het onderhouden van goede internationale betrekkingen: tolerantie, verantwoordelijkheid, respect en gelijke kansen op een menselijk bestaan.

Opvallend is dat de aandacht binnen dit televisievertog minder uitgaat naar het bediscussiëren van de deugden dan naar het aansprakelijk stellen van de mensen en instanties die verantwoordelijk zijn voor de 'ondeugden'. Dat blijken niet noodzakelijkerwijze de overtreders van de norm te zijn. Zoals de scheidsrechter in voetbalwedstrijden door de televisiecommentator geregeld verantwoordelijk wordt gesteld voor het onderlinge wangedrag van de voetballers ('Hij gaf teveel ruimte'), zo bestaat op televisie de neiging om niet de verantwoordelijke partijen, maar regeringen of zelfs de media op hun verantwoordelijkheid te wijzen. In een interview tijdens het geschiedenisprogramma *Andere Tijden* (NPS) kwam de vraag aan de orde of de Nederlandse overheid actiever had moeten zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog. Meer mensen hadden dan kunnen onderduiken en zo de oorlog kunnen overleven. Op vergelijkbare wijze vroeg *Netwerk* zich af of de media meer aandacht aan andere oorlogen dan die in Irak moeten besteden. Nu kunnen deze vrijwel ongestoord plaatsvinden en sterven er wellicht meer mensen dan met media-aandacht het geval was geweest.

Betreft het beschavingsvertog de situatie in Nederland, dan is er een groot vertrouwen in het zelfregulerend vermogen van onze samenleving. In het onthullende misdaadprogramma van Peter R. de Vries wordt ernstige kritiek geuit op de gang van zaken na de vuurwerkramp in Enschede (13-5-2000), maar niets wijst op cynisme of twijfel over het uiteindelijk bovenkomen van de waarheid over persoonlijke misdaden en maatschappelijke

misstanden. 'De slachtoffers en nabestaanden van de ramp hebben er alle, maar dan ook alle recht op dat de geheimen van Enschede alsnog worden ontrafeld.' Zo vanzelfsprekend als Nederland een beschaafd land is, zo weinig vanzelfsprekend telt de beschaving van andere, in het bijzonder niet-Europese landen. Er klinkt een duidelijk wij-zijperspectief door in het schetsen van de verhouding tussen Nederland (Europa) en landen als Cuba, China, Israël, Palestina, Irak of Iran. Zij nemen het niet zo nauw met de voor een beschaafd land kenmerkende burgerrechten. Betreft het beschavingsvertoog bepaalde (verantwoordelijke) mensen als Saddam Hoessein, George Bush, Fidel Castro of Osama bin Laden, dan komt bij het overtreden van de beschavingnorm hun mens-zijn zelf ter discussie te staan. Onbeschaafdheid verschijnt in dit morele vertoog als onmenselijkheid.

Omgangsvormenethos – De kwestie hoe mensen met elkaar dienen om te gaan en hoe zij hun meningsverschillen en conflicten dienen te slechten, krijgt de meeste aandacht op televisie (25 verhaallijnen). Het omgangsvormenethos kenmerkt zich door een ander regime dan het beschavingsethos of het gezinsethos. Binnen het beschavingsvertoog is verantwoordelijkheid bijvoorbeeld een *gegeven* (landen of internationaal opererende publieke figuren opereren verantwoordelijk of niet), terwijl het binnen een omgangsvormenethos fungeert als een reflexieve, deugdzaam *activiteit*. Waar het beschavingsvertoog en het gezinsvertoog op televisie uitgaan van een zogenaamde 'smalle', digitale moraal waarbij de grens tussen beschaafd en onbeschaafd vastligt en streng bewaakt wordt (sanctie is onmenselijk gevonden worden, stervende of diep ongelukkige kinderen), is binnen het omgangsvormenvertoog sprake van relatieve grenzen en een brede moraal, van 'etiquette'. Als er al sprake is van 'sancties' op 'slechte' omgangsvormen dan zijn ze niet zwaar. Zelfs gezichtsverlies komt op de Nederlandse televisie niet voor als morele optie. Belangrijker zijn de intenties waarmee bepaald (laakbaar) gedrag wordt gemotiveerd. In *Goede Tijden, Slechte Tijden* werd het verbreken van een belofte besproken door twee vriendinnen. Daarbij merkt de ene vriendin op dat wanneer je een belofte niet expres breekt, de houder van de belofte het verbreken zou moeten vergeven.

Binnen 1 week prime time is sprake van 25 zeer uiteenlopende vraagstukken die betrekking hebben op omgangsvormen met betrekking tot sport, gezondheidszorg, forensisch onderzoek, management, de jeugd, de overheid, de economie, pensioenfondsen, zwangerschap, asociale mensen, teamwork, burens, begrafenissen, etiketten van producten, afspraken maken, liegen en bedriegen en persoonlijke levenssfeer. Ondanks de variëteit aan thema's laat het omgangsvormenethos een duidelijke randvoorwaarde zien: meningsverschillen moeten altijd verbaal en zonder geweld worden opgelost. Als de zwembadwachten van het openbare zwembad in Amsterdam West in een uitzending van *Netwerk* bespreken hoe zij jongens aanpakken die meisjes lastigvallen, vertellen ze dat ze de jongens op hun 'hart' – hun gemoed – aanspreken. Overtuigen door praten en niet door fysieke overmacht is de fatsoenlijke handelwijze.

Hoe inspirerend is televisie?

Gezinswaarden en internationale verhoudingen worden op televisie anders besproken dan onderlinge omgangsvormen. Programma's met morele ver-

haallijnen over gezinsverhoudingen laten zich 'lezen' als een etiquetteboek waarbij de rechten van kinderen voorop staan. Als er een moreel conflict bestaat tussen ouders en kinderen, verschijnen alleen de ouders als subject. Zij zijn in alle opzichten moreel verantwoordelijk voor (het gedrag van) hun kinderen. Daardoor blijft de morele betekenis van andere betrokkenen dan de ouders onderbelicht. Grootouders, tantes, ooms, maar ook de kinderen zelf, hun burens of vrienden kunnen zich ongezien voelen in hun morele gedrag in opvoedingssituaties. Waar maatschappelijke goedkeuring ontbreekt voor diegenen die maatschappelijke deugden tentoonspreiden, boeten morele overwegingen aan kracht in (Callan, 1997). Als televisie goed handelende burgers niet erkent als morele subjecten, laat staan prijst, kan op den duur hun motivatie verdwijnen.

De orde van het beschavingsethos sluit evenzeer bepaalde morele posities uit. Door westerse democratieën als moreel ijkpunt te nemen, krijgt de 'witte westerse' Europese kijker volop de gelegenheid zich zelfgenoegzaam in het gevoel te wentelen dat 'wij' het hier toch goed hebben, terwijl 'zij' 'daar' ongestraft hun gang gaan. Het beschavingsethos op primetime-televisie is eurocentristisch van karakter en heeft weinig oog voor andere opvattingen van beschaving dan de Europese.

Compassie, geweldloosheid en tolerantie overheersen in het omgangsvormenethos en reflectie op 'gedrag' (ethiek) lijkt belangrijker dan het innemen van een eenduidige morele positie. Opvallend, gezien de lagere waardering ervan bij Bogdan e.a. (2000), Nussbaum (1995, 1997) en Rorty (1989), is dat het ethos vooral gestalte krijgt binnen non-fictie. Hoewel de niet-normale burger in de regel aanleiding vormt voor een televisie-item, is er geen sprake van het sanctioneren van 'slechte' omgangsvormen. Gezien het reflexieve karakter van het omgangsvormenethos op televisie, prikkelt dit wellicht meer dan het veel eenduidiger ('moralistischer') beschavingsethos of gezinsethos, onze morele verbeeldingskracht.

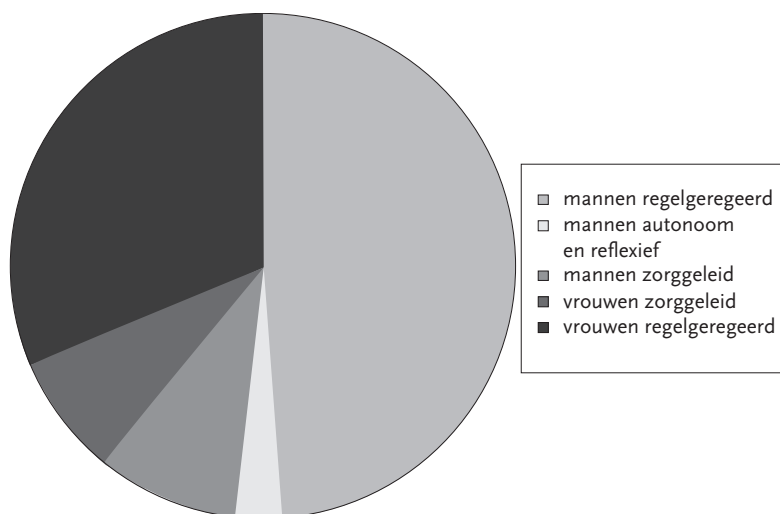
Stijlen van moreel redeneren

Naast een breed aanbod aan morele thema's en een gevarieerde behandeling ervan mogen we misschien aannemen dat televisieprogramma's om voor de kijker moreel inspirerend te zijn, ook meerdere 'stijlen van redeneren' dienen aan te reiken. Onder 'stijlen van moreel redeneren' verstaan wij in navolging van Simpson en Williams (1999) 'a set of rules of execution and operation, norms, standards, and so on – conventional arrangements that determine what counts as a good argument' (p. 129). Wat telt als een geldig moreel argument is geen gegeven binnen een thema, maar hangt af van de logica en de conventies die een bepaalde stijl van moreel redeneren kenmerken. Volgens Gilligan (1982) en Gilligan, Ward en McLean Taylor (1988) domineren in de westerse wereld de beginselen van de 'rechtvaardigheidsethiek'. In deze stijl van redeneren is distantie de centrale term welke garandeert dat regels onpartijdig (blind) worden toegepast om zo bij conflicterende claims tot een onafhankelijk moreel oordeel te komen. Een tweede morele stijl van redeneren – volgens de beginselen van de 'zorgethiek' – gaat uit van de morele betekenis van de betrokkenheid van mensen bij elkaar. In de zorgethiek worden morele vraagstukken niet opgelost door, zoals bij de rechtvaardigheidsethiek, universele principes toe te passen. Leidend principe vormt de zorg voor het welzijn van anderen en

het voorkomen van schade, pijn of lijden. De stijl van moreel redeneren die uitgaat van een rechtvaardigheidsethiek noemen wij een 'regelgereeerde stijl', terwijl wij de notie 'zorggeleide stijl' reserveren voor een stijl van redeneren die zorg voor anderen centraal stelt. Deze stijl zou minder vaak worden (h)erkend als een morele stijl van redeneren. Gilligan e.a. (1988) lieten zien dat vrouwen eerder geneigd zijn om van deze – meer als vrouwelijk omschreven – stijl gebruik te maken dan mannen. De zorgethiek zou domineren bij 75% van de vrouwen en de rechtvaardigheidsethiek bij 25%. Bij de mannen lagen de percentages omgekeerd: 79% maakte voornamelijk gebruik van een rechtvaardigheidsethiek en bij 14% van de mannen kwam de zorgethiek vaker voor.

Figuur 2 laat zien hoe televisie bijdraagt aan de zichtbaarheid en daarmee aan de voorstelbaarheid van beide stijlen van moreel redeneren. Anders dan in de wereld buiten televisie, verschijnt de regelgereeerde stijl op televisie als de dominante stijl voor beide seksen. In totaal bleek 78,2% van alle 476 morele redeneringen in televisieverhalen gepresenteerd te worden in een regelgereeerde stijl.⁷ Vrouwen maken iets vaker (23%) dan mannen (15%) gebruik van een zorggeleide stijl.⁸

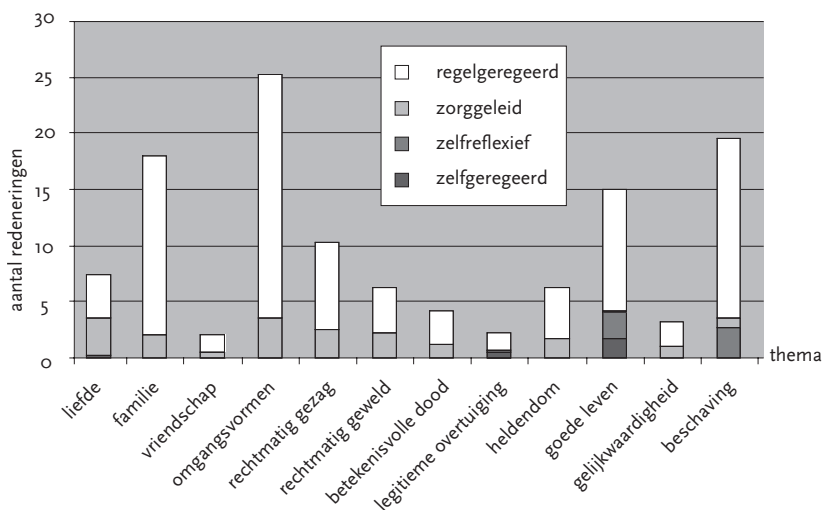
Figuur 2
Morele redeneringen
verdeeld naar sekse en stijl

Stijl van redeneren in relatie tot morele thema's

Gilligan (1982), maar ook Benhabib (1992), Tronto (1993, 1996) en Noddings (1984, 2002) brachten de seksspecificiteit van het gebruik van een zorggeleide of regelgereeerde stijl van moreel redeneren in verband met de verschillende verantwoordelijkheden van mensen in de privé- of de publieke sfeer. Hoewel geen enkel moreel thema uitsluitend in een regelgereeerde of zorggeleide stijl aan bod kwam, laten we in figuur 3 zien dat de regelgereeerde stijl overheerst, ook bij het zorggebied bij uitstek: de familie (88,9%).

Figuur 3
Stijlen van redeneren
per thema

Omgekeerd kwamen vraagstukken die verband houden met gezag en geweld – thema's die in de wereld buiten televisie duidelijk met normatieve regelgeving zijn verbonden – relatief vaak (24,4% en 36,0%) in een zorggeleide stijl aan de orde. In de Nederlandse politiserie *Baantjer* (RTL4) verschijnt zorg voor de kwaliteit van de relatie als een belangrijk motief. Van den Brink (2004) heeft gelijk in zijn veronderstelling dat televisie vooral die verhalen selecteert waarin iets ongebreidelde – man bijt hond – gebeurt. In onze televisieweek werd in 75% van de gevallen de norm verbeeld door het ongewone en ongebruikelijke in beeld te brengen in plaats van de norm zelf te verwoorden. Bovendien problematiseert televisie veel thema's pas in *morele* termen, als het uitzonderlijke en dus nieuwswaardige of opmerkelijke verhalen betreft. Stuiten we hier op de wetten van televisie als medium? Is een ongebruikelijke combinatie van karakters en stijlen van moreel redeneren een voorwaarde voor spannende programma's?

Morele subjectposities

Het morele landschap van televisie wordt in de vierde plaats bepaald door het soort mensen dat morele uitspraken mag doen. Eerder signaleerden we al dat kinderen uitgesloten zijn van moreel actorschap. Anders dan Appiah (1993) en Costera Meijer (2001) vonden we geen eenduidige relatie tussen etniciteit en morele subjectpositie. Sekse doet er daarentegen wel toe. Benhabib (1992, Noddings (2002), Gilligan (1982) en Gilligan e.a. (1988) deden ons veronderstellen dat mannen, mede doordat ze vaker gebruik zouden maken van een regelgeregeerde stijl, het morele landschap van televisie zouden domineren. Dat blijkt zo te zijn, maar de morele dominantie van mannen heeft niet zozeer te maken met de toewijzing van meer *morele* posities voor mannen. In de door ons geselecteerde week televisie kwamen 436 morele subjectposities voor die door mensen (en niet door een voice-over of een instituut) werden bezet. Vrouwen namen 39,4% van de morele subjectposities in. Dat is weliswaar significant minder dan de 60,6% posities die werd ingenomen door mannen, maar in overeenstemming met de algemene sekserolverdeling op televisie (Sterk & Van Dijck, 2003).

Volgens verwachting overheerst in verhalen over beschaving en gezag (publieke levenssfeer) de mannelijke sekse. Onverwachts is echter de dominantie van mannen als subject in vragen betreffende omgangsvormen en van vrouwen in subjectposities bij geweldskwesties. Zou ook hier de noodzaak van boeiende televisie de verklaring vormen? Ja en nee. Wat blijkt is dat nieuwswaardigheid niet alleen een rol speelt. Mannen en geweld, vrouwen en zorg zijn ook op televisie een vaak voorkomende combinatie, maar pas wanneer de rollen omgedraaid liggen en vrouwen geweld gebruiken en mannen zorgen, neigt televisie er toe om de kwesties in morele termen te presenteren.

Conclusie en discussie

Onze stelling was dat televisie inspirerender zou zijn naarmate de programma's verbeeldingsrijker zouden zijn. In dit artikel hebben we laten zien dat op de Nederlandse televisie een breed spectrum aan morele thema's aan de orde komt, gevarieerd en diepgaand gepresenteerd door een dwarsdoorsnede van de bevolking die gebruikmaakt van verschillende morele stijlen van redeneren. Mogen we op basis van deze constatering dan concluderen dat televisie onze morele horizon verruimt en onze morele verbeeldingskracht stimuleert? Neen, dat lijkt een brug te ver. Televisie blijkt conservatief in de behandeling van morele thema's en de erkenning van morele stijlen van redeneren en is eveneens behoudend in de selectie van morele subjecten. Zo blijken in de door ons onderzochte periode primetime-televisieprogramma's de kijkers vooral inzicht te bieden in de morele betekenis van de Westerse beschaving, geweldloze omgangsvormen en offerend ouderschap. Morele thema's als eer, rechtmatige overtuiging of betekenisvolle dood die verder weg liggen van de christelijk-Joodse traditie zijn van minder betekenis. Dat geldt ook voor betekenisvolle verhoudingen buiten het kerngezin. Grootouders, ooms en tantes, nichten en neven, burens, vrienden en kennissen komen nauwelijks voor in het morele landschap van televisie.

Wat pleit voor televisie ligt besloten in de eigen aard van het medium. Juist het verstrooiende karakter van televisie lijkt tegen de verwachting in verantwoordelijk voor de minder voor de hand liggende morele plotwendingen en personages. Door een nadruk op spannende karakters – zorgende vaders of gewelddadige tienermeisjes – en minder vanzelfsprekende morele redeneringen – zorggeleide reacties in geweld- en gezagsvraagstukken – lijkt, anders dan veelal wordt aangenomen, juist de entertainmentlogica van televisie de weg te effenen voor een verruiming van onze morele horizon.

Noten

- 1 Met dank aan Marjolein van Vossen, die alle gegevens nog eens extra gecontroleerd heeft.
- 2 Het tweede onderzoek maakt een internationale vergelijking van 'prime time morality' in Nederland, Zweden, het Verenigd Koninkrijk en Georgië.
- 3 Stijl, belichting, muziek, mise-en-scène en karakters blijven in deze analyse onbelicht (vgl. Shohat & Stam, 1994, p. 208).
- 4 Onze tweede stap bestond uit het traceren van de verbale redeneringen die de opmaat vormden voor deze afronding (meestal een morele vraag of stelling). In dit onderzoek definieerden we een morele vraag of stelling als een afzonderlijk vraagstuk dat in termen

- van 'moeten', of 'zou moeten' wordt geformuleerd en dat expliciet wordt gerechtvaardigd (Poole, 1991). De derde stap was het ontleden van de verbale redeneringen die de opmaat vormen van morele (sub)kwesties die op hun beurt gezamenlijk naar verschillende morele thema's verwijzen (zie figuur 1). Gedurende een week zijn op de acht Nederlandse zenders die meer dan 5% kijkdichtheid hebben, alle programma's opgenomen die binnen prime time vielen. Voor Nederland is dit de periode tussen 20:00 en 22:00 uur. Dit leverde 80 uur en 4 minuten primetime-televisie. De reden dat dit afwijkt van 112 uur (8 zenders keer 2 uur keer 7 dagen) is omdat de programma's die meer dan een half uur buiten prime time vielen (na 22:30 uur) niet zijn meegenomen in de analyse. Ook zijn de sportwedstrijden niet meegenomen in de analyse. Aan sport is later apart aandacht besteed.
- 5 De vraag of alle verbale redeneringen tot één stelling of vraag te herleiden waren, vormde de controlefase. Als dit niet het geval was, werd er opnieuw gezocht naar te onderscheiden morele vragen of stellingen. Als er wel één kwestie ten grondslag lag aan de stelling of vraag, formuleerden we een moreel thema. Onder de 'morele breedte' van televisie (of een afzonderlijk genre of programma) verstaan wij de hoeveelheid niet tot elkaar te herleiden morele thema's die worden afgerond. Voor het bepalen van het thema was niet het onderwerp van het programma van belang, maar de morele uitwerking. Wij kwamen op televisie vraagstukken tegen waarvan je op basis van het onderwerp zou bedenken dat ze onder het thema 'omgangsvormen' zouden vallen – bijvoorbeeld het wel of niet respecteren van privacygrenzen in forensisch onderzoek van genetisch materiaal. In het Nederlandse programma *Netwerk* werd dit vraagstuk inderdaad in termen van privacygrenzen aan de orde gesteld, en werd het in morele termen van goede omgangsvormen besproken: is het wel netjes om zo met mensen om te gaan? In het Amerikaanse *Medical Detectives* speelt dezelfde kwestie, maar komt het woord 'privacy' niet voor. De boodschap staat centraal dat een beschaafd land dergelijk forensisch onderzoek omarmt, omdat burgers er recht op hebben als een land zo veel mogelijk misdaden oplost. Deze uitwerking valt onder het thema 'beschaving'.
 - 6 Uitzondering vormen de zogenaamde High School series als het Amerikaanse *Boston Public* en het Australische *Heartbreak High*. Daar krijgen naast ouders ook leerkrachten een belangrijke morele functie toebedeeld. Deze series worden echter vooral uitgezonden op momenten dat scholieren televisiekijken: 's middags tussen 15:30 en 17:00 uur.
 - 7 De zorggeleide stijl werd in 16,2% van de gevallen gehanteerd (de resterende 5,7% wordt ingevuld door de zelfreflexieve en autonome stijl van redeneren. Van een autonome stijl van moreel redeneren is sprake als mensen voor zichzelf, ongeacht hun omgeving en ongeacht wetten of regels, een levensstijl scheppen. De zelfreflexieve stijl zien we vooral terug in satirische programma's die het niet-vanzelfsprekende, geconstrueerde karakter van stijlen van redeneren blootleggen (vgl. Hutcheon, 1989).
 - 8 Aangetekend moet worden dat de zelfreflexieve en autonome stijl weliswaar weinig, maar wel uitsluitend bij mannen voorkomen. De kwesties over beschaving werden relatief vaak (14,5%) in een zelfreflexieve stijl verwoord, wat verklaard kan worden doordat ze geregeld onderwerp waren van satire en parodie. Kwesties over 'het goede leven' – bij uitstek een moreel thema – werden waarschijnlijk om die reden relatief vaak in een zelfreflexieve (13,8%) en in een autonome stijl (10,3%) geformuleerd.

Literatuur

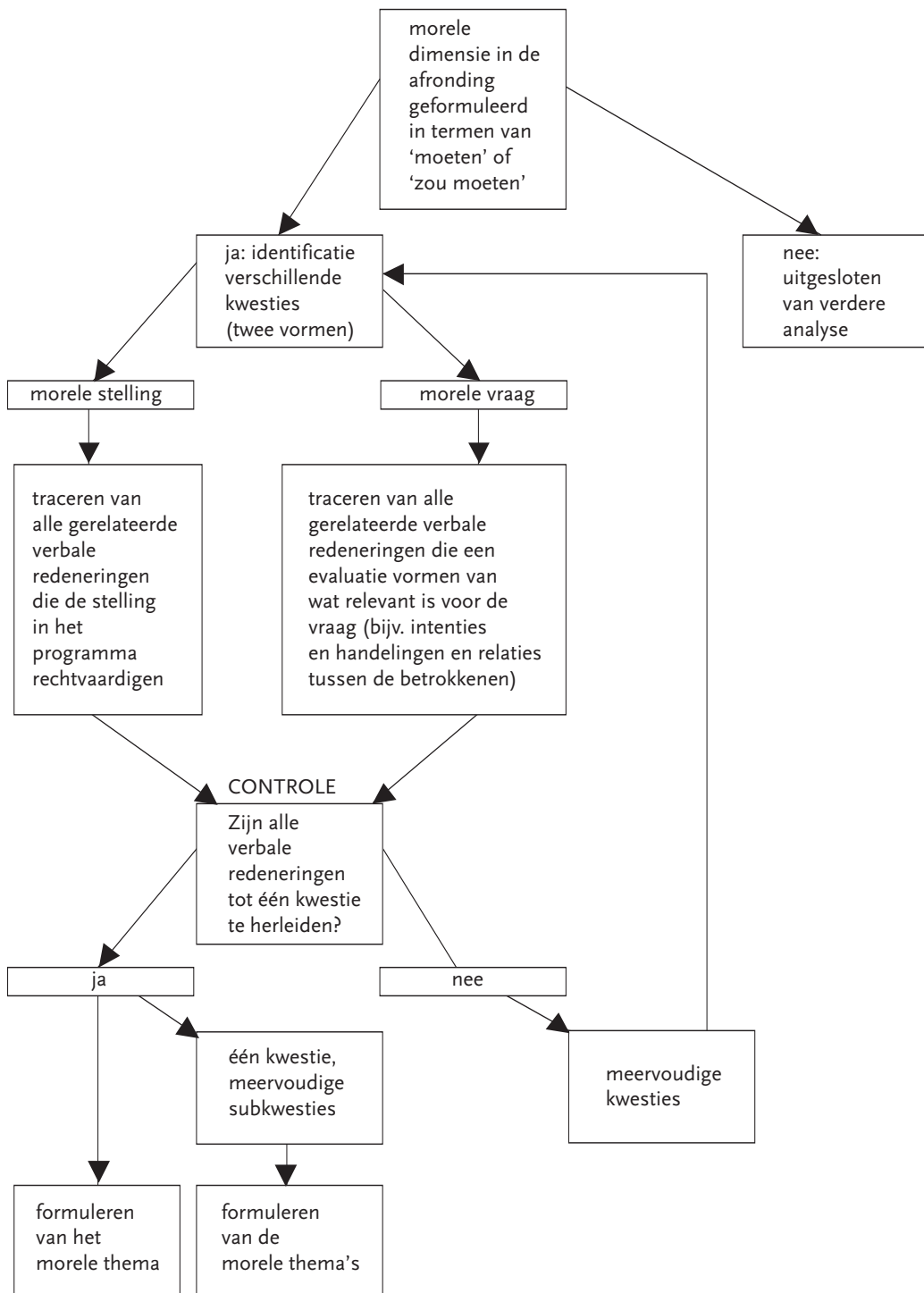
- Abbott, H.P. (2002). *The Cambridge introduction to narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Appiah, K.A. (1993). No bad nigger: Blacks as the ethical principle in the movies. In J. Matlock, R.L. Walkowitz & M. Garber (Eds.), *Media spectacles* (pp. 77-90). Londen: Routledge.

- Bachen, C.M.** & Illouz, E. (1996). Imagining romance: Young people's cultural models of romance and love. *Critical Studies in Mass Communication*, 13, nr. 4, 279-308.
- Balkenende, J.P.** (2002). *Anders en beter. Pleidooi voor een andere aanpak in de politiek vanuit een christen-democratische visie op de samenleving, overheid en politiek*. Soesterberg: Aspekt.
- Balkenende, J.P.** (2004, 5 maart). *Debat over de publieke moraal*. Handelingen van de Tweede Kamer, kenmerk: 04M464328. Den Haag: Tweede Kamer.
- Barker, C.** (1999). *Television, globalisation and cultural identities*. Buckingham: Open University Press.
- Bauman, Z.** (1993). *Postmodern ethics*. Oxford: Blackwell.
- Bellah, R.N., Madsen, R., Sullivan, W.M., Swidler, A. & Tipton, S.M.** (1986). *Habits of the heart: Individualism and commitment in American life*. New York: Harper and Row.
- Benhabib, S.** (1992). *Situating the self. Gender, community and postmodernism in contemporary ethics*. New York: Routledge.
- Blommaert, J., Corijn, E., Holthof, M. & Lesage, D.** (2004). *Populisme*. Berchem: EPO.
- Blumler, J.G. & Gurevich, M.** (1995). The crisis of communication for citizenship: In and out of the ashes? In J.G. Blumler & M. Gurevich (Eds.), *The crisis of public communication* (pp. 203-221). Londen: Routledge.
- Boenink, M.** (2000). *Boekenwijsheid: filosofie, literatuur en politieke oordeelsvorming*. Proefschrift. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Bogdan, D., Cunningham, E.J. & Davis, H.E.** (2000). Reintegrating sensibility: Situated knowledges and embodied readers. *New Literary History: A journal of theory and interpretation*, 31, 477-507.
- Bourdieu, P.** (1998). *Over televisie; In de greep van de journalistiek*. Amsterdam: Boom.
- Booth, W.C.** (1988). *The company we keep: An ethics of fiction*. Berkeley: University of California Press.
- Bovens, M. & Hemerijck, A.** (Eds.). (1996). *Het verhaal van de moraal. Een empirisch onderzoek naar de sociale bedding van morele bindingen*. Amsterdam: Boom.
- Brink, G. van den** (2004). *Schets van een beschavingsoffensief. Over normen, normaliteit en normalisatie in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Buckingham, D.** (2000). *The making of citizens: Young people, news and politics*. Londen: Routledge.
- Callan, E.** (1997). *Creating citizens: Political education and liberal democracy*. Oxford: Clarendon Press.
- Coolen, M.** (1997). De reflexieve functie van soap. In G.A.M. Widdershoven & A.W.M. Mooij (Red.), *Hermeneutiek & politiek* (pp. 123-139). Delft: Uitgeverij Eburon.
- Coolen, M.** (2001). De soap als relaas van het voortdurend verschuivend heden. In F. Van Peperstraten (Red.), *Jaarboek voor esthetica*. Tilburg: Nederlands Genootschap voor Esthetica.
- Costera Meijer, I.** (2001). The colour of soap opera. *European Journal of Cultural Studies*, 4, 207-230.
- Costera Meijer, I. & Dijck, B. van** (2001). *Talk/Show. Kwaliteit en ethiek van praatprogramma's*. Amsterdam: L.J. Veen.
- Costera Meijer, I. & Bruin, J. de** (2003). The value of entertainment for multicultural society: A comparative approach towards 'white' and 'black' soap opera talk. *Media, Culture & Society*, 25, nr. 5, 695-703.
- Costera Meijer, I. & Vossen, M. van** (2005). Voorbeeldige televisie? Moderne en postmoderne relatievertogen in hedendaags populair drama. *Sociologie*, 1, nr. 1, 202-222.
- Creeber, G.** (Ed.). (2001). *The television genre book*. St. Edmundsbury: St. Edmundsbury Press.
- Dahlgren, P.** (1995). *Television and the public sphere. Citizenship, democracy and the Media*. The Media, Culture and Society Series. Londen: Sage.

- Etzioni, A.** (1996). *The new golden rule. Community and morality in a democratic society*. New York: Basic Books.
- Fiske, J.** (1992). Popularity and the politics of information. In P. Dahlgren & C. Sparks (Eds.), *Journalism and popular culture* (pp. 45-63). Londen: Sage.
- Foucault, M.** (1975). *Surveiller et punir. La naissance de la prison*. Paris: Editions Gallimard.
- Foucault, M.** (1984). *De wil tot weten. Geschiedenis van de seksualiteit, deel I*. Nijmegen: SUN.
- Foucault, M.** (1995). *Breekbare vrijheid. De politieke ethiek van de zorg voor zichzelf*. Amsterdam: Krisis/Parrèsia.
- Fudge Albada, K.** (2000). The public and the private dialogue about the American family on television. *Journal of Communication*, 50, 79-110.
- Gerbner, G.** (Ed.). (1969). *The film hero: A cross-cultural study*. Lexington: Association for Education in Journalism.
- Gerbner, G.** (1988). *Violence and terror in the mass media*. Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Giddens, A.** (1992). *The transformation of intimacy: sexuality, love and eroticism in modern societies*. Cambridge: Polity Press.
- Gilligan, C.** (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gilligan, C., Ward, J.V. & McLean Taylor, J.** (1988). *Mapping the moral domain. A contribution of women's thinking to psychological theory and education*. Cambridge: Harvard University Press.
- Gripsrud, J.** (Ed.). (1999). *Television and common knowledge*. Londen: Routledge.
- Gripsrud, J.** (2002). *Understanding media culture*. Londen: Arnold.
- Hartley, J.** (1999). *Uses of television*. Londen: Routledge.
- Hawkins, G.** (2001). Ethics of television. *International Journal of Cultural Studies*, 4, 412-426.
- Held, V.** (1993). *Feminist morality. Transforming culture, society, and politics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Hermes, J.** (1998). Cultural citizenship and popular fiction. In K. Brants, J. Hermes & L. van Zoonen (Eds.), *The media in question: popular cultures and public interests* (pp. 157-167). Londen: Sage.
- Hermes, J.** (2005). *Re-reading popular culture*. Oxford: Blackwell publishing.
- Hijmans, E.** (2000). Televisie en zingeving: Spiritualiteit in de talkshow van Oprah Winfrey. *Sociologische gids: Maandblad voor sociologie en sociaal Onderzoek*, 47, nr. 6, 421-447.
- Hutcheon, L.** (1989). *The politics of postmodernism*. Londen: Routledge.
- Johnson, M.** (1993). *Moral imagination. Implications of cognitive science for ethics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Murdock, G.** (1999). Rights and representations: Public discourse and cultural citizenship. In Gripsrud (Ed.), *Television and common knowledge* (7-17). Londen: Routledge.
- Noddings, N.** (1984). *Caring. A feminine approach to ethics and moral education*. Berkeley: University of California Press.
- Noddings, N.** (2002). *Starting at home: Caring and social policy*. Berkeley: University of California Press.
- Nussbaum, M.C.** (1995). *Poetic justice. The literary imagination and public life*. Boston: Beacon Press.
- Nussbaum, M.C.** (1997). *Cultivating humanity: A classical defense of reform in liberal education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Poole, R.** (1991). *Morality and modernity*. Londen: Routledge.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO).** (2003). *Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek*. Advies 26. Den Haag: Sdu Uitgevers.

- Rachels, J.** (2003). *The elements of moral philosophy*. Vierde druk. New York: McGraw-Hill Companies.
- Reinders, H.** (2003). Het evenwicht tussen individu en gemeenschap: een nieuwe gulden regel? In Christen Democratische Verkenningen, *Verheffende stemmen*. Den Haag: Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.
- Rorty, R.** (1989). *Contingency, irony and solidarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Selnow, G.W.** (1986). Solving problems on prime-time television. *Journal of Communication*, 36, 63-72.
- Selnow, G.W.** (1990). Values in prime-time television. *Journal of Communication*, 40, nr. 2, 64-74.
- Shklar, J.N.** (1984). *Ordinary vices*. Cambridge: Harvard University Press.
- Shohat, E. & Stam, R.** (1994). *Unthinking eurocentrism: Multiculturalism and the media*. Londen: Routledge.
- Signorielli, N. & Bacue, A.** (1999). Recognition and respect: A content analysis of prime-time television characters across three decades. *Sex Roles: A Journal of Research*, 40, nr. 7/8, 527-544.
- Signorielli, N. & Morgan, M.** (2001). Television and the family: The cultivation perspective. In J. Bryant & J.A. Bryant (Eds.), *Television and the American family*. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Simpson, E. & Williams, M.** (1999). Reconstructing Rorty's ethics: Styles, languages, and vocabularies of moral deliberation. In G.B. Madison & M. Fairbairn, *The Ethics of Postmodernity. Current Trends in Continental Thought* (pp. 120-137). Evanston: Northwestern University Press.
- Sterk, G. & Dijck, B. van** (2003). *Monitor diversiteit 2002*. Hilversum: Publieke Omroep.
- Stichting Kijkonderzoek Nederland (SKO)**. (2006). *Jaarrapport 2005*. Amstelveen: Stichting Kijkonderzoek Nederland.
- Strom Larson, M.** (1993). Profile: Family communication on prime-time television. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 37, nr. 3, 349-357.
- Thwaites, T., Davis, L. & Mules, W.** (2002). *Introducing cultural and media studies. A semiotic approach*. Hampshire: Palgrave.
- Tronto, J.** (1993). *Moral boundaries: A political argument for an ethic of care*. New York: Routledge.
- Tronto, J.** (1996). Care as a political concept. In N. Hirschmann & C. Di Stefano (Eds.), *Revisioning the political* (pp. 139-156). Boulder: Westview Press.
- Vardy, P. & Grosch, P.** (1999). *The puzzle of ethics*. Glasgow: Omnia Books Limited.
- Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR)**. (2003). *Waarden, normen en de last van het gedrag*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Bijlage 1 Narratieve analyse van morele boodschappen op televisie

Bijlag 2

Morele breedte
van televisie per genre

Op Nederlandse zenders tussen 20:00 en 22.00 uur uitgezonden programma's in de periode 4 mei tot 11 mei 2003	minuten	morele redeneringen per uur = morele dichtheid	absoluut aantal redeneringen in programma's met closure
nieuws (<i>NOS Journaal</i>)	210	39 : (210/60)= 11,1	39
actualiteiten (<i>Netwerk, Knevel op Zaterdag, Bevrijdingsdag, 2 keer P. Fortuyn, Zembra, Tegenlicht, N.E.P. Levi & S., Exclusief</i>)	565	10,2	96
misdaadverslag (<i>P.R. de Vries, Geheimen van Enschede, Medical Detectives</i>)	275	3,7	17
docudrama (4 keer ziekenhuis & geboorte, <i>Spoorloos, Wielklem & Co, Puinruimers, Mensen van de Dierentuin, Tempt. Island, 2 keer reality soap</i>)	561	6,3	59
documentaire (<i>Sportpaleis de Jong, Rail Away, Yorin Travel, Andere Tijden, Goede Vraag, VPRO Klassiek, WW Video</i>)	172	15,0	43
drama (6 keer detective, <i>Touched by an A., Charmed, Buffy, Sex and the C., Hearts & Bones, Fields of Gold, Vrijdag de 14e, Koekoeksclub, 2 keer ziekenhuis</i>)	993	6,5	108
film (<i>First do no harm, Stuart Little, Grijpstra & de Gier, Mothers in arms</i>)	400	4,5	30
spelletjes/quiz (<i>Lage Landen, Twee voor twaalf, Tijd van ons leven, Per seconde wijzer, Zwakste schakel, Wie is de mol?</i>)	346	1,6	9
lifestyle/service (<i>Love test, Looking good, Modepolitie, More sextips for girls, Ook dat nog, Smaakpolitie, Keuringdienst van waarde</i>)	263	5,5	24
music tv (<i>Het gevoel van ..., Idols, Bevrijdingsconcert</i>)	257	0	0
satire (<i>Mr. Bean, F. de Jonge, Kopspijkers</i>)	109	8,3	15
sitcoms (<i>Toen was geluk, Schiet mij maar lek, Keeping up appearances, Friends, Becker, Frasier, Moesha</i>)	198	3,6	12
soap (<i>Goede tijden, slechte tijden</i>)	150	9,6	24
sport (<i>Studio Sport, tweede deel</i>)	38	0	0
talkshow (<i>Lagerhuis, Jensen!, Gordon, Beau, Praatjesmakers</i>)	267	0,7	3
overige (<i>politiek partijen, reclame, avond van het boek, politieberichten</i>)	147	0	0

Abstract

Irene Costera Meijer and Tonny Krijnen

Prime time morality: Exploring television's moral lessons

Traditionally, family, neighbourhood, clubs and churches support people's moral considerations. Ties between and within communities are weakening though. Because values and norms cannot sustain themselves, our government worries

for some time about the moral 'resurging' of the Dutch society. Where are the paragons people can model themselves on? Where can we meet people for whom engagement and responsibility are not a pain, but a pleasure? In this paper we investigate the value of television for our moral imagination. Contrary to popular wisdom, we suggest that the entertainment logic of television creates the necessary conditions for a broader and more layered moral imagination.

Keywords

prime time television, entertainment logic, moral imagination, narrative analysis, popular culture